

Primjena PUG i FIDIC-a u građevinskim sporovima

Sažetak:

Građevinski sporovi su na sudovima sporovi sa najvećim vrijednostima, te je stoga i njihov ishod značajan za cjelokupno gospodarstvo. U praksi se u velikom broju tih sporova javljaju kao sporna neka od pitanja koja ćemo u ovome radu razmotriti sa aspekta primjene Posebnih uzanci o građenju i FIDIC-a.

Za početak pojavljuje se pitanje tumačenja što su radovi koje je zbog tehnoloških razloga nužno izvesti, a nisu predviđeni troškovnikom, jesu li to nepredviđeni radovi, naknadni radovi ili nešto treće.

Također, u situaciji kada dođe do propuštanja očitovanja nadzora ili naručitelja na zahtjev izvođača za produženje roka, a ugovorom nije definirano ostaje nejasno koja je točno posljedica tog propuštanja.

Nerijetko nakon što se sklopi ugovor, pojavi se pitanje tko je dužan osigurati izvedbeni projekt. Po tom pitanju ugovorne strane često ništa u ugovoru ne definiraju, pa je u takvim situacijama nejasno je li to obaveza naručitelja i projektanta ili je to pak obaveza izvođača.

Za stranke je vrlo bitno pitanje plaćanja, međutim, stranke često ugovorom ne uredi rješenje situacije kada nakon što izvođač dostavi naručitelju situaciju, naručitelj u roku za ovjeru niti prizna niti ospori tu situaciju - smatra li se da je takva situacija ovjerena i priznata ili pak suprotno, neovjerena i nepriznata.

Nejasno je i pitanje je li nadzor u ime naručitelja ovlašten naručiti radove ili prihvatiti ponudu izvođača za izvođenje VTR (i nepredviđeni i naknadni radovi) ili samo nepredviđenih, a ne i naknadnih radova.

Ključne riječi: naručitelj, izvođač, FIDIC, posebne uzance o građenju, sporovi

1. Uvod
2. Primjena OU FIDIC u odnosu na propise
3. Posebne uzance o građenju iz 1977. godine i OU FIDIC
 - 3.1. *Sastavni dijelovi ugovora*
 - 3.2. *Rokovi*
 - 3.3. *Ugovorna kazna (penali)*
 - 3.4. *Posebna ovlaštenja nadzora*
 - 3.5. *Kriteriji razlikovanja isprava uređenih OU FIDIC i PUG*
4. Pitanje tumačenja nekih standardnih isprava FIDIC /Red book, 1987/
 - 4.1. *Izvještaj o završetku (Statement at Completion)*
 - 4.2. *Završni izvještaj (Final statement)*
5. Zahtjevi izvođača (*Contractor's Claims*)
6. Anketa o pet spornih pitanja
7. Zaključak

1. Uvod

Rijetko je koje područje gospodarskog djelovanja doseglo tako visok stupanj ugovorne regulacije kao što je to slučaj sa ugovorima o građenju, obzirom da je riječ o odnosu koji je s jedne strane dugotrajan (ne jednokratni kao npr. kupoprodaja), a s druge strane vrlo promjenjiv (ne stabilan kao npr. kreditni odnos). Mnogi instituti ugovora o građenju idu upravo za time da se predvide i reguliraju mnoge situacije gdje nužno mora doći do promjene odnosa među strankama.

Poseban status u strukturi zakonskih propisa i drugih ugovornih podloga koji uređuju ugovore o građenju imaju, kolokvijalno nazvano - uvjeti FIDIC-a, koji danas imaju neizmjeran utjecaj na praksu građenja - oblik i sadržaj ugovora o građenju u cijelome svijetu.

U slučaju kad je u konkretnom odnosu ugovorena primjena hrvatskog prava otvoreno je pitanje može li pojedina odredba FIDIC ugovora isključiti primjenu hrvatskog Zakona o obveznim odnosima (dalje ZOO). Načelno, niti jedna ugovorna odredba (ne samo temeljena na uvjetima FIDIC) ne može isključiti primjenu kogentnih odredbi zakona, neovisni čije je nacionalno pravo ugovoreno. Temelji, razvoj i ustrojstvo FIDIC uvjeta je poznato, te ovim radom dajem osvrt na dvojbe koje se pojavljuju u primjeni općih uvjeta FIDIC.

2. Primjena OU FIDIC u odnosu na propise

FIDIC opći uvjeti ugovora temelje se na engleskom zakonodavstvu, koje teži očuvati fair play prema svim sudionicima pri podjeli obaveza, odgovornosti i rizika. Ipak za primjenu kroz tzv. kontinentalno prava sadrži ujedno i velik broj nedovoljno definiranih pojmova kao što su: pošteno, prikladno, dovoljno, odgovarajuće, pogodno, dokazivo, primjereno, s dužnim poštovanjem, iskusan izvođač, znao ili trebao znati itd. (Safu.hr, Internet stranica).

Problem nejasnih termina ima jednako tako i ZOO i to već u odredbi koja definira što je to ugovor o građenju. Tako članak 621. ZOO definira što je to „građevina“, a građevina je nužan element pojma ugovora o građenju definiranog člankom 620. ZOO.

U ovom slučaju zakon određuje da je za „građevinu“ potrebno da se radi o „većim i složenijim“ radovima. Dakle, manji ili jednostavniji radovi nisu predmet ugovora o građenju. Suvišno je zaključiti da nije moguće postaviti granicu između većih i manjih, te složenijih i jednostavnijih radova. Ova distinkcija ponekad u praktičnoj primjeni može biti i važna jer neki formalno nazvani ugovori o građenju su sadržajno ipak samo ugovori o djelu što im daje bitno drugačije zakonske okvire (npr. rok zastare). Takvi ugovori se često odnose na završne građevinske radove, koji su sukladno ujednačenoj praksi Visokog trgovačkog suda RH ipak samo ugovori o djelu.

Naš temeljni zakon koji uređuje ugovor o građenju – ZOO ujedno uređuje i opće uvjete ugovora u čl. 295. i 296. U tom dijelu ZOO radi zanimljivu iznimku od pravila, te dopušta utvrđenje ništetnosti općih uvjeta ugovora, ako su suprotni načelu poštenja i savjesnosti, neovisno što su formalno ugovoreni.

Međutim, opće uvjete FIDIC-a ne bi se smjelo smatrati općim uvjetima koje predviđa naš ZOO. Razlika je u tome što ZOO ima u vidu opće uvjete koje jedan poslovni subjekt određuje za svoju djelatnost i nudi prema principu „uzmi ili ostavi“ širokom krugu ugovaratelja, najčešće kupci njegove robe ili korisnici njegove usluge. Opći uvjeti FIDIC-a u svakom slučaju nisu uvjeti koje naručitelj u svojoj djelatnosti nudi širokom krugu izvođača. Među ostalim i zato što niti jedan naručitelj ne može biti tzv. profesionalni naručitelj, već se svaki ugovor o gradnji odnosi na individualno određenu situaciju.

Na primjer, ako se Hrvatske željeznice pojave u ulozi naručitelja radova i ugovore primjenu općih uvjeta FIDIC-a tada to nisu opći uvjeti prema ZOO, već bi opći uvjeti prema ZOO bili uvjeti za prijevoz putnika i robe koje primjenjuju Hrvatske željeznice u svojoj djelatnosti.

Suprotno tome, pravnu prirodu općih uvjeta FIDIC-a tumačili su neki autori, te su dopuštali mogućnost utvrđenja ništetnosti općih uvjeta FIDIC-a putem suda. „Kod ocjene ništetnosti sud bi morao imati u vidu čl. 296., ako su ugovorne strane pojedinačno pregovarale o uvjetima.“ (Vukmir, 2009.).

3. Posebne uzance o građenju iz 1977. godine i OU FIDIC

Osim općih uvjeta ugovora i njihove razrade u ZOO na ugovore o građenju u hrvatskoj legislativi kao dopuna se primjenjuju i Posebne uzance o građenju. Primjena Posebnih uzanci o građenju dobila je svoju faktičnu reafirmaciju temeljem ZOO-a 2005. godine kada je ponovno određeno da se isti primjenjuju među trgovcima, ako se izrijeком ili prešutno ne isključuju. ZOO u članku 12. propisuje primjenu običaja i prakse. To znači da su Posebne uzance kodificirani trgovački običaji. U posljednjih 10 godina nije primijećeno u praksi da bi se Posebne uzance o građenju ugovorima izrijeком isključivale.

U prethodnom tridesetogodišnjem razdoblju ZOO je primjenu Posebnih uzanci određivao, suprotno gornjem, tek ukoliko se iste izrijeком ugovore. U tom smislu sada, odnos uvjeta FIDIC-a treba načelno promatrati i u odnosu na zakonske odredbe, ali i u odnosu na odredbe Posebnih uzanci o građenju.

Posebne uzance o građenju donesene su 1977. godine i nakon toga nisu ni na koji način mijenjane ili dopunjavane. Ova činjenica sam po sebi ukazuje da taj akt nije u dovoljnoj mjeri usklađen sa potrebama današnjih odnosa koji nastaju u graditeljstvu. Pitanje Posebnih uzanci o građenju u tom smislu prepoznao je i zakonodavac te je posljednjim Zakonom o gradnji određeno da se Posebne uzance trebaju ponovno utvrditi i objaviti upravo stoga kako bi se ažurirale sa današnjim potrebama, a moguće u određenoj mjeri i sa uređenjima OU FIDIC-a.

U tom smislu prije dvije godine osnovana je radna skupina radi utvrđivanja prijedloga teksta novih Posebnih uzanci o građenju. Ono što ne postoji uobičajeno u praksi, neovisno koliko je kvalitetno, ne može biti uzanca, već može eventualno biti dobra odredba nekog budućeg ugovora ili budući propis. Stoga se uzance ne mogu predlagati, niti može postojati autor uzanci

Kao što je ranije navedeno ZOO sada pretpostavlja primjenu običaja i uzanci neovisno jesu li one posebno ugovorene. To bi značilo da se i primjena uvjeta FIDIC-a može čak smatrati ugovorenom i u onim odnosima gdje su stranke prethodno primjenjivale FIDIC, a nisu izriječno za taj odnos ugovorile FIDIC.

Do dvojbene situacije može doći ukoliko uvjeti FIDIC-a nisu u cijelosti sukladni uvjetima Posebnih uzanci o građenju. Tako na primjer može se postaviti pitanje „konačnog obračuna“ na način kako ga predviđaju Posebne uzance (br. 110. i 111.) u odnosu na Izvještaj o završetku i Završni izvještaj. Može se zaključiti da uređenje „konačnog obračuna“ nije istovjetno niti jednom od gore navedena dva izvještaja sukladno FIDIC-u. Na temelju uzance br. 116., konačnim obračunom obuhvaćaju se svi radovi izvedeni na temelju ugovora, uključujući i nepredviđene i naknadne radove, bez obzira na to jesu li radovi obuhvaćeni privremenim situacijama. Uzanca br. 119. nabroja stavke koje konačni obračun treba obuhvatiti.

Premda sukladno ZOO-u ugovor o građenju mora biti sastavljen u pisanoj formi, u slučaju izvanstroškovničkih radova ili kolokvijalno „VTR“-a primjenjuje se članak 294. (ranije 73.) ZOO koji dopušta izostanak pisane forme, ako je obveza sadržajno ispunjena. To su radovi koji često nisu ni na koji način ugovoreni i pravni status tih radova može biti dvojbene upravo stoga jer su izvan svakog ugovornog odnosa.

Neka od pitanja koja se mogu pojaviti prilikom primjene Posebnih uzanci o građenju se navode niže u tekstu.

3.1. Sastavni dijelovi ugovora

Sadašnjom posebnom uzancom o građenju br. 11. predviđeno je što se smatra bitnim sastojcima ugovora o građenju.

Kao nebitni sastojak ugovora uzanca br. 12. predviđa dinamički plan radova, a ovo se vidi iz toga jer je predmetnom uzancom predviđeno da je taj plan sastavni dio ugovora, samo ako su stranke tako ugovorile.

Ova uzanca može stvoriti određenu koliziju sa ZOO-om i sudskom praksom. Nerijetko u ugovorima nije rok definiran uz riječi „bitan sastojak ugovora“, iako se očekuje da je takav. Sadašnja uzanca uputila bi na suprotan zaključak.

3.2. Rokovi

U pogledu rokova postoje mnogi pristupi, koji nerijetko idu ka što jasnijem određivanju kojim bi se prekludiralo sudionike u pravima. Uzor tome je počesto ustroj iz općih uvjeta FIDIC što u svrhu takvog standardiziranog ugovora može biti poželjno, jer je to ipak ugovor. Neovisno o tome, što npr. „žuti“ FIDIC u točki 20.1. daje definiciju gubitka prava za tzv. notice, ali ne i kod roka za tzv. claim, pri čemu nije moguće dati jednoznačan pravni stav, jesu li oba roka prekluzivna ili samo jedan ili ni jedan.

Vrlo često pitanje u arbitražnim sporovima temeljem OU FIDIC-a jest kako pravno tumačiti prekoračenje roka od strane izvođača za predaju tzv. notice. Iako FIDIC ovdje ima jasnu odredbu, arbitri se u pravilu nađu u slijedećoj dilemi – je li pravno pravilno osloboditi naručitelja obveze čak i kad je tzv. claim izvođača opravdan, u velikim vrijednostima, ali je prethodno predan tzv. notice sa vrlo malim kašnjenjem u odnosu na propisanih 28 dana.

Dilema je, hoćemo li FIDIC tumačiti „razumno“ ili „kako piše“. Ako tumačimo „razumno“ ulazimo u nesigurnost tumačenja FIDIC-a i prepuštamo se neizvjesnoj volji arbitra. Ako tumačimo „kako piše“ spremni smo prihvatiti da će arbitar zbog formalnosti biti spreman svjesno legalno oštetiti jednu stranu i to za visoke novčane iznose.

Međutim, rješenje ovog pitanja nije moguće tražiti kroz opće uvjete FIDIC-a i njihova tumačenja. Rješenje je moguće jedino kroz definiranje posebnih uvjeta FIDIC-a gdje obje ugovorne strane imaju slobodno pravo same regulirati one odredbe općih uvjeta FIDIC-a koje same po sebi uzrokuju sporove.

Navedena točka 20.1. glede diskutabilnih posljedica kod prekoračenja roka je jedan od više primjera dvojbenih odredaba općih uvjeta FIDIC-a, a daljnji primjeri se neće zbog cilja ovog rada detaljno obrazlagati, već se samo primjerice navode. Na primjer:

- Pitanje ovlasti inženjera koji je angažiran od naručitelja i dužan je štiti interes naručitelja, a suprotno tome točka 3.5. „...inženjer će donijeti pravednu odluku...“ (FIDIC – Žuta knjiga, 1999.).
- Uzance i pravna praksa predviđaju odgovornost naručitelja za stanje tla i hidrološke uvjete, a suprotno tome točka 4.10. „...izvođač je odgovoran za tumačenje podataka (tla)...“ (FIDIC – Žuta knjiga, 1999.).
- Inženjer ne može naručivati naknadne radove niti mijenjati glavni projekt ili izvedbeni projekt, a suprotno tome točka 13.1. „...izmjene može inicirati inženjer...“ (FIDIC – Žuta knjiga, 1999.).
- Ovjera situacije prema uzancama i sudskoj praksi ima značaj priznanja situacije, a suprotno tome točka 14.6. „...ovjerena situacija ne predstavlja prihvaćanje, odobrenje ili suglasnost inženjera...“ (FIDIC – Žuta knjiga, 1999.).

Svakako da postoji velik broj ovakvih primjera, a svima je zajedničko proturječnost između hrvatske pravne prakse i uzanci o građenju na jednoj strani, u odnosu na opće uvjete FIDIC-a na drugoj strani.

Naša praksa tj. običaji nisu ustrojili jedinstvene rokove koji bi se mogli usuglašeno odrediti na točan dan. Jedan od razloga za kašnjenje izvođača može biti i izvođenje naknadnih i nepredviđenih radova, a pri čemu nije moguće u pravilu zaključiti da su to razlozi koji predstavljaju krivnju izvođača.

Poseban uzrok mnogih spornih odnosa između naručitelja i izvođača predstavlja pitanje – koja ovlaštenja ima nadzorni inženjer u ime naručitelja, a prema izvođaču. Tumačenjem ZOO-a pravilan zaključak bi bio da nadzorni inženjer nije zakonski zastupnik naručitelja, niti ima ovlaštenja „po zaposlenju“ (jer nije zaposlen kod naručitelja), niti se ugovorom o građenju predviđa da bi on mogao u ime naručitelja ugovarati dodatne radove.

Međutim, uobičajena praksa pri realizaciji ugovora o građenju jest da nadzorni inženjer uz priznavanje tzv. više radnji i nepredviđenih radova zahtjeva i izvođenje naknadnih radova.

Točno je da nerijetko nije moguće lako razlučiti predstavljaju li konkretni radovi nepredviđene radove koje je trebalo nužno izvesti iz tehnoloških razloga ili su to radovi koji moguće i nisu nužni, ali ih zahtjeva nadzor naručitelja. Ponekad nije niti dvojbeno da nadzor naručitelja zahtjeva naknadne radove. U svakom slučaju, izvođač u pravilu u praksi nema uvjeta inzistirati na sklapanju novog ugovora ili aneksa ugovora, već prihvaća takav nalog iako se nesporno radi o radovima koji nisu opisani u troškovniku tj. ne možemo ih zvati „ugovoreni radovi“. Formalno su takvi radovi naručeni od neovlaštene osobe, te iako su izvedeni takav odnos predstavlja rizik jer te radove ne prati nikakva ugovorna regulacija.

Kvalitetniji pristup ovom pitanju će biti ako naručitelj i izvođač izrijekom ugovorom definiraju ovlasti stručnog nadzora. Svakako da zakonski propisi u tom smjeru sada ne daju rješenje.

3.3. Ugovorna kazna (penali)

Na pitanje rokova se prirodno nadovezuje pitanje ugovorne kazne. Sadašnje uzance u članku 51. definiraju ugovornu kaznu na način koji je gotovo neprovediv, ako nije ugovor jasno definiran. Razlog za ugovornu kaznu definiran kao „neuredno ispunjenje“ vrlo teško može biti usuglašen između naručitelja i izvođača i konkretnom slučaju. Kako su vrijednosti ugovorne kazne u pravilu ukupna dobit izvođača na tom poslu, jasno je da takvo uređenje sadašnjih uzanci vodi ka sporu.

Prijedlog novog uređenja, u članku 45. određuje onaj razlog koji jasnije određuje razlog za ugovornu kaznu, a to je zakašnjenje. Pri tome se dodano određuje da se neznatni nedostaci koji ne sprječavaju funkcionalnu uporabu, ne smatraju zakašnjenjem.

Također, samo kao primjer može se istaknuti i pitanje do kada naručitelj može podnijeti izvođaču zahtjev za naplatu penala. Sadašnje uzance (PUG 1977) neopravdano taj rok izvođaču ostavljaju do „završetka konačnog obračuna“. Svakako da je takvo rješenje iniciralo mnoge sporove jer je naručitelju dalo prekomjerno pravo – da drži u neizvjesnosti izvođača nakon primopredaje radova u pogledu financijskog protuzahatjeva.

Penale svakako treba razumjeti kao vrlo životno pravo naručitelja tj. kao ono pravo koje naručitelj gotovo u pravilu konzumira ako ima ikakve uvjete na njega, a s druge strane u financijskom smislu korištenje tog prava u pravilu anulira bilo kakvu svrhu izvođača iz ugovora tj. anulira dobit izvođača.

Pitanje penala se nerijetko površno pojednostavljuje i pokušava se tumačiti kao puki matematički izračun dana kašnjenja sa ugovorenim vrijednostima (postoci ili promili). Naravno da takav pristup nije dostatan i može samo uzrokovati vrlo skupe sporove.

3.4. Posebna ovlaštenja nadzora

Poseban uzrok mnogih spornih odnosa između naručitelja i izvođača predstavlja pitanje – koja ovlaštenja ima nadzorni inženjer u ime naručitelja a prema izvođaču. Tumačenjem ZOO-a pravilan zaključak bi bio da nadzorni inženjer nije zakonski zastupnik naručitelja, niti ima ovlaštenja „po zaposlenju“ (jer nije zaposlen kod naručitelja), niti se ugovorom o građenju predviđa da bi on mogao u ime naručitelja ugovarati dodatne radove. Međutim, uobičajena praksa pri realizaciji ugovora o građenju jest da nadzorni inženjer uz priznavanje tzv. više radnji i nepredviđenih radova zahtjeva i izvođenje naknadnih radova.

Točno je da nerijetko nije moguće lako razlučiti predstavljaju li konkretni radovi nepredviđene radove koje je trebalo nužno izvesti iz tehnoloških razloga ili su to radovi koji moguće i nisu nužni, ali ih zahtjeva nadzor naručitelja. Ponekad nije niti dvojbeno da nadzor naručitelja zahtjeva naknadne radove.

U svakom slučaju, izvođač u pravilu u praksi nema uvjeta inzistirati na sklapanju novog ugovora ili aneksa ugovora, već prihvaća takav nalog iako se nesporno radi o radovima koji nisu opisani u troškovniku tj. ne možemo ih zvati „ugovoreni radovi“.

Formalno su takvi radovi naručeni od neovlaštene osobe, te iako su izvedeni takav odnos predstavlja rizik jer te radove ne prati nikakva ugovorna regulacija.

Prijedlog novih uzanci u tom smislu člankom 96. prihvaća takvo ovlaštenje za stručni nadzor u cilju prilagodbe uobičajenim pravilima struke.

Kvalitetniji pristup ovom pitanju će biti ako naručitelj i izvođač izrijekom ugovorom definiraju ovlasti stručnog nadzora. Svakako da zakonski propisi u tom smjeru sada ne daju rješenje.

3.5. Kriteriji razlikovanja isprava uređenih OU FIDIC i PUG

Nastavno na prethodnu analizu nekih pitanja koja se pojavljuju pri primjeni Posebnih uzanci o građenju postavlja se i pitanje kako pravilno odrediti mjesto i pravni značaj određenim važnim ispravama koje se ugovaraju prema uvjetima FIDIC-a sa ciljem da se takve isprave mogu dalje tumačiti prema hrvatskim pozitivnim propisima i da ima se može konačno dati konkretan pravni značaj te odrediti njihove pravne posljedice.

Naravno, nije sporno različito nazivlje tih isprava, već određenje njihovog sadržaja, vremenskog izdavanja i konačnog pravnog značaja. Kako se ugovaranjem ovih ključnih isprava ujedno prirodno isključuje primjena standardnih isprava poznatih u legislativi hrvatskih građevinskih propisa očito se otvara pitanje tumačenja pravnog značaja isprava predviđenih uvjetima FIDIC-a.

Dobivanje odgovora na pitanje koje odredbe zakona ili drugog prisilnog propisa treba smatrati kogentnima, a koje dispozitivnima, odmah zatim pitanje mogu li se određeni uvjeti FIDIC-a podvesti upravo pod te odredbe, nije moguće nije moguće kroz analizu sudske prakse iz razloga što se ugovori temeljeni na uvjetima FIDIC-a prvenstveno sklapaju za veće građevinske poduhvate, kakvih na objektivno malom hrvatskom tržištu ne može biti mnogo.

U tim slučajevima se nadalje najčešće ugovara nadležnost arbitražnog sudišta, a ne redovnog suda, koje sudište ima bitno manji volumen postupaka od redovnih sudova, a i koje sudište za sada nema javno dostupnu svoju sudsku praksu. Zbog navedenog, praktično nije moguće obrađivati sudska shvaćanja niti sudsku praksu, što ne znači da se ta pitanja praktične ne pojavljuju kao prijeporna bilo u fazi uređivanja odnosa u postupcima nagodbenog uređivanja odnosa među strankama ili kasnije u pojedinačnim arbitražnim postupcima.

4. Pitanje tumačenja nekih standardnih isprava FIDIC /Red book, 1987/

Uvjeti FIDIC-a za razliku od uobičajenih ugovornih uvjeta ugovora o građenju prema hrvatskom pravu poznaju veći broj pojedinačnih isprava nego što je to uobičajeno u ugovorim o građenju oslonjenim isključivo na naše propise. To već samo za sebe ukazuje na činjenicu da nije moguće sve standardne isprave FIDIC-a povezati sa identičnim ispravama uobičajenim u ugovornoj praksi oslonjenoj na hrvatske propise.

Kako su neke od tih isprava od izuzetnog značenja, te su upravo one odredišne točke za primjenu i kasnije tumačenje mogućih prijepornih odnosa među strankama, u nižim točkama 3.1 i 3.2 selektiraju se dvije isprave koje se smatraju važnijima kao primjer koja su moguća različita tumačenja njihovog značaja sa osvrtom na posljedice u primjeni. U tom smislu selektirane su isprave kojima naručitelj i izvođač u bitnome uređuju način verificiranja završetka radova i to ne samo terminski, već što je mnogo važnije i složenije kvalitativno i kvantitativno.

Poznato je iz same prirode građevinskog pothvata da se mnogi čimbenici mijenjaju tijekom izvođenja radova, te da nije razumno niti očekivati izvršenje pothvata na način da u njemu neće doći do promjena po nekoj od bitnih osnova. Tako npr. tijekom izvršenja posla, cijene materijala mogu rasti i padati, projekt se može mijenjati, vremenski uvjeti mogu uvjetovati brzinu izvedbe, promjena građevinskih, poreznih i drugih propisa može imati utjecaj na odnos stranaka, izvođač može imati zakašnjenja tijekom međurokova po terminskom planu uzrokovana i neuzrokovana vlastitom krivnjom, kao i mnoge druge relevantne okolnosti koje su podložne promjenama tijekom izvršenja posla.

Isprave kojima se uređuje definiranje završetka radova stoga imaju poseban značaj, jer se njima rezimiraju važne činjenice i što je posebno važno usklađuju stavovi oko svih relevantnih okolnosti, koje nisu mogle biti unaprijed ugovorene već su mogle biti samo ugovorom okvirno predviđene.

4.1. Izvještaj o završetku (Statement at Completion)

Prva od dvije važne isprave u smislu utvrđenja završetka radova je „Izvještaj o završetku“ koja se obrađuje pod ovom točkom, a druga je „Završni izvještaj“ koja se obrađuje u slijedećoj točki.

Prije svega, pažnju privlači jezična vrlo slična terminologija koja u praksi lako doprinosi nejasnoćama zbog miješanja ova dva termina. Pitanje kvalitete prijevoda hrvatske inačice uvjeta FIDIC-a je vjerujem poznato, te se često kao primjer toga uzima riječ „poslodavac“ koja označuje naručitelja, što je dakako neprikladno za preciznu pravnu uporabu.

Pitanje prijevoda ipak nije bezazleno jer se može ugovarati kao mjerodavan jezik ugovora npr. hrvatski, osobito ako se ugovara primjena hrvatskog prava i nadležnost arbitražnog sudišta u RH. Moguće je zaključiti da ne bi bilo dobro nesustavno prevoditi uvjete FIDIC-a za potrebe pojedinačnih ugovora jer bi to uzrokovalo još veći broj različitih naziva za iste standardne isprave, te daljnju nesigurnost. U tom pogledu bilo bi bolje rješenje kojim će se sustavno i dosljedno koristiti isti pa i nekvalitetni prijevodi nekih termina, sve dok se ne uredi novi sustavni prijevod, a koji je upravo i u najavi.

Isprava pod nazivom „Izveštaj o završetku“ (*engl. Statement at Completion*) određena je člankom (ili točkom) 60.5 crvene knjige te u bitnom ima za cilj da izvođač preda dokument kojim će odrediti da je završio ugovorene radove, ali ne kao obavijest ili poziv na primopredaju radova (uređen posebnom ispravom Certifikat o preuzimanju), jer je pitanje primopredaje radova preduvjet te izjave, već kao određena vrsta obračuna radova i bitnih okolnosti radi praćenja prava i obveza među strankama.

Brojevi članaka općih uvjeta ugovora koji se primjenjuju u pojedinačnim ugovorima o građenju ponekad ne odgovaraju brojevima članaka koji su označeni u uvjetima FIDIC-a. To stoga što stranke imaju pravo određene članke izostaviti ili dodati svoje članke, a ponekad stranke koriste i jedan od obrazaca koje su koriste razvojne banke (IBRD, EBRD, EIB ili sl.). U tom slučaju dolazi do novog numeriranja ugovora.

Članak 60.5. općih uvjeta ugovora za građevinske radove (četvrto izdanje, ponovno tiskano 1987, 1992, tzv. Crvena knjiga), odnosno u izvorniku Conditions of Contract for Works of Civil Engineering Construction (4th Edit. 1987 reprinted, 1992 Red Book) glasi:

„Ne kasnije od 84 dana nakon izdavanja od Certifikata o preuzimanju vezano uz Radove, Izvođač je dužan Nadzornom inženjeru dostaviti Izveštaj o završetku, u broju kopija navedenom u Dodatku ponudi s pratećim dokumentima koji detaljno navode, u obliku kojega odobrava Nadzorni inženjer,

- a) konačnu vrijednost svih radova u skladu s Ugovorom do datuma navedenog u Certifikatu o preuzimanju;
- b) sve dalje iznose koje Izvoditelj smatra prispjelim; i
- c) procjenu iznosa za koje Izvoditelj smatra da će dospjeti za plaćanje temeljem Ugovora.

Procijenjene iznose treba zasebno prikazati u Izveštaju o završetku. Nadzorni inženjer je dužan ovjeriti plaćanje u skladu s Točkom 60.2“ (FIDIC – Crvena knjiga, 1999.)

Odnosno, izvorno na engleskom jeziku:

„Not later than 84 days after the issue of the Taking-Over Certificate in respect of Completion the whole of the Works, the Contractor shall submit to the Engineer six copies of a Statement at Completion wiith supporting documents showing in detail, in the form approved by the Engineer:

- a) the final value of all work done in accordance with the Contract up to the date stated in such Taking-Over Certificate,
- b) any further sums which the Contractor considers to be due, and

c) an estimate of amounts which the Contractor considers will become due to him under the Contract. The estimated amounts shall be shown separately in such Statement at Completion. The Engineer shall certify payment in accordance with Sub-Clause 60.2.“ (FIDIC – Crvena knjiga, 1999.).

Iz članka 60.5 nije jasno značenje dokumenta pod nazivom Izvještaj o završetku (*Statement at Completion*), u smislu isprava koje poznaju hrvatski propisi i običaji u normiranju odnosa iz ugovora o građenju. Jednako tako ne postoji dokument u standardnoj praksi koji bi se mogao proglasiti ekvivalentom Izjave o završetku. Prema sadržaju zadanom točkama a, b i c; zapravo se radi o prijedlogu obračuna nakon preuzimanja radova. Moguće je i tumačenje da se u biti radi o posljednjoj privremenoj obračunskoj situaciji, budući da je prema članku 60.2 potrebno izdati privremenu obračunsku situaciju kao zaseban dokument.

Ni u kojem slučaju ne može biti govora o konačnom obračunu ili prijedlogu konačnog (okonačanog) obračuna vrijednosti radova. Naša praksa i zakonski okvir određuju da se konačni obračun radi nakon primopredaje radova, nakon čega se ugovor zaključuje.

Ovaj moment može izazvati dvojbe jer se „Izvještaj o završetku“, predaje također nakon primopredaje radova. Međutim, odgovor na pitanje radi li se o tzv. okonačanom obračunu, na temelju koje se zaključuje okončana situacija među strankama trebalo bi tražiti kroz analizu slijedeće isprave opisane ovdje pod točkom niže kao „Završni izvještaj“.

Primjetno je da „Završni izvještaj“ ima više elemenata okonačanog obračuna, ali svakako da bi se moglo prihvatiti i tumačenje da se radi o dvije isprave koje zajedno uređuju pitanja koja u hrvatskoj praksi uređuje jedna isprava, okončani obračun. Koje god tumačenje da se prihvati kao pravilnije izvjesno je samo da ne postoji ekvivalent u hrvatskoj praksi, što odmah otvara pitanje primjene, budući da naši propisi ne poznaju ovu situaciju niti o njoj postoji sudska praksa.

4.2. Završni izvještaj (*Final statement*)

Razdoblje odgovornosti za skrivene nedostatke odnosno tzv. garantni rok regulirano je u cijelosti ZOO-om i u nekom uobičajenom ugovoru koji nije temeljen na uvjetima FIDIC-a najčešće stoje 2 do 3 kratke tehničke odredbe.

Suprotno tomu, Opći uvjeti FIDIC 1987, a jednako tako i novijih izdanja (tzv. FIDIC Rainbow Suite iz 1999.g.), propisuju da se konačni obračun provodi nakon isteka razdoblja odgovornosti za skrivene nedostatke. Isto je vidljivo iz članka 60.6 Final Statement, prema Općim uvjetima Conditions of Contract for Works of Civil Engineering Construction (4th Edit. 1987 reprinted, 1992 Red Book):

„Not later than 56 days after the issue of the Defects Liability Certificate pursuant to Sub-Clause 62.1, the Contractor shall submit to the Engineer for consideration six copies of a draft final statement with supporting documents showing in detail, in the form approved by the Engineer:

- a) the value of all work done in accordance with the Contract, and
- b) any further sums which the Contractor considers to be due to him under the Contract or otherwise.

If the Engineer disagrees with or cannot verify any part of the draft final statement, the Contractor shall submit such further information as the Engineer may reasonably require and shall make such changes in the draft as may be agreed between them. The Contractor shall then prepare and submit to the Engineer the final statement as agreed (for the purposes of these Conditions referred to as the "Final Statement").

If, following discussions between the Engineer and the Contractor and any changes to the draft final statement which may be agreed between them, it becomes evident that a dispute exists, the Engineer shall deliver to the Employer an Interim Payment Certificate for those parts of the draft final statement, if any, which are not in dispute. The dispute may then be settled in accordance with Clause 67.“ (FIDIC – Crvena knjiga 1999.)

Dakle, u roku od 56 dana nakon izdavanja Potvrde o otklanjanju nedostataka prema članku 62.1, koja označava istek razdoblja odgovornosti za skrivene nedostatke, Izvođač je dužan dostaviti Final Statement, ili kako je u Ugovoru prevedeno Završni izvještaj. Nakon toga (slijedeći članak 60.7) Izvođač daje izjavu o namirenju (Discharge) a tek potom, u razdoblju od slijedećih 28 dana, izdaje Okončanu situaciju (Final Payment Certificate, pod-članak 60.8).

Nakon toga slijedi pod-članak 60.9 Cessation of Employer's Liability iz Općih uvjeta Conditions of Contract for Works of Civil Engineering Construction (4th Edit. 1987 reprinted, 1992 Red Book): „The Employer shall not be liable to the Contractor for any matter or thing arising out of or in connection with the Contract or execution of the Works, unless the Contractor shall have included a claim in respect thereof in his Final Statement and (except in respect of matters or things arising after the issue of the Taking-Over Certificate in respect of the whole of the Works) in the Statement at Completion referred to in Sub-Clause 60.5.“. (FIDIC – Crvena knjiga, 1999.)

Članak 60.9 Prekidanje odgovornosti:

„Poslodavac nije odgovoran izvođaču niti za koju stavku ili stvar koja proizlazi iz ili u vezi s Ugovorom ili izvršenjem radova, osim ako je izvođač u vezi s time bio dužan postaviti zahtjev u svom Završnom izvještaju i (osim vezano uz stavke ili stvari koje nastaju nakon izdavanja Certifikata o preuzimanju vezano uz cjelinu Radova) u Izvještaju o završetku 60.5“ (FIDIC – Crvena knjiga, 1999.)

Prema tome, uvjeti FIDIC-a čine jasnu distinkciju između Final Statement/Završnog izvještaja i Statement at Completion/Izvještaja o završetku. Članak 60.9 standardnih Općih uvjeta, ne dopušta naručitelju (Poslodavac) odricanje odgovornosti prema zahtjevu kojeg izvođač postavi u Završnom izvještaju (Final Statement).

Posebno je pitanje u analizi „Završnog izvještaja“ garantni rok jer tek nakon njegovog isteka se predaje „Završni izvještaj“. On najčešće predstavlja dvogodišnje razdoblje odgovornosti za nedostatke, mada ukoliko to nije ugovorom definirano, praksa Visokog trgovačkog suda RH ukazuje na trogodišnje razdoblje uz tumačenje da se radi o pravu naručitelja koji u zastarnom roku od 3 godine ima pravo zahtijevati od izvođača ispunjenje obveze. Jedna od obveza izvođača je svakako i otklanjanje nedostataka nakon predaje radova.

Naručitelj je dužan izdati Potvrdu o otklanjanju nedostataka (*Defect Liability Certificate*). Ukoliko je to učinio, Izvođač ima pravo u roku od 56 dana izdati prijedlog konačne situacije, što mi se čini najprimjerenijim prijevodom Završnog izvještaja.

S obzirom na navedeno, izvođač u ovoj situaciji (a suprotno primjeni hrvatskih propisa) nema razloge niti ugovornu obvezu dostavljati Završni izvještaj (*Final Statement*) prije isteka garantnog roka. Izvođač ima priliku dostaviti Završni izvještaj (*Final Statement*), prvo navedeni dokument u članku 60.9 standardnih općih uvjeta, i u njemu iskazati zahtjev za na primjer promjenom cijene. Čak i ukoliko ga je već dostavio bez iskazanog zahtjeva, ima ga pravo revidirati unutar 56 dana od izdavanja Potvrde o otklanjanju nedostataka.

Načelno, razlika između Završnog izvještaja i Izvještaja o završetku može nastati samo iz okolnosti koje su se dogodile između primopredaje radova i isteka razdoblja odgovornosti za nedostatke. Međutim, izvođač se može pozvati i na činjenicu da su podaci nužni za npr. obračun razlike u cijeni (statistički indeksi) postali dostupni u vremenu nakon što je naručitelj izdao Certifikat o preuzimanju radova.

Dakle, u svemu gore navedenom je očito da postoji izuzetna razlika u primjeni ove dvije isprave kako ih predviđaju uvjeti FIDIC-a i srodnih isprava (okončani obračun i okončana situacija) kako ih predviđaju pozitivni hrvatski propisi i pravna praksa. Ako ni zbog čega drugoga, tada imajući u vidu činjenicu da se vrlo bitno prava izvođača odgađaju na kraj garantnog roka umjesto na ugovorno dovršenje posla.

Kako su uvjeti FIDIC-a (Crvena knjiga) ciljani prvenstveno na zaštitu investitora, gornje ne treba tumačiti kao prednost izvođača, jer se isto može shvatiti da su prava izvođača odgođena, a jedno od prava izvođača je i pravo na naplatu koje je također dijelom odgođeno, a kako bi se bolje osigurala prava naručitelja tijekom garantnog roka.

5. Zahtjevi izvođača (*Contractor's Claims*)

Što se tiče pitanja je li izvođač zakasnio s prijavom potraživanja npr. zahtjeva za povećanjem cijene s naslova troška, članak 53.1. općih uvjeta ne eksplicira gubitak prava na ispunjenje zahtjeva izvođača u slučaju njegovog propusta pravovremen prijave istog. Naime, članak 53.4 (*Failure to Comply*), upravo suprotno, daje naznaku postupanja u slučaju izvođačevog propusta da postupi po bilo kojem dijelu cijelog članka 53., čime otvara prostor za priznavanje izvođačeva zahtjeva.

Stoga ukoliko se članak općih uvjeta 53.1 u eventualnim posebnim uvjetima ne dopuni na ovaj ili sličan način, pravo izvođača nije ukinuto zbog njegovog propusta da ga pravovremeno prijavi. Odredba o vremenskom ograničenju prava na dostavu zahtjeva je u općim uvjetima direktivna, odnosno svrha joj je urediti procese, na način koji se preporuča, usmjerava.

Postupanje (nadzornog) inženjera je diskrecijsko, odnosno on ima obvezu razumno ocijeniti da li postoje razlozi za razmatranje zahtjeva izvođača. Na primjer, opći uvjeti FIDIC 1987 u članku 44.2 *Contractor to Provide Notifications and Detailed Particulars*, koji se odnosi isključivo na zahtjeve izvođača za produženje roka za izvođenje radova, oslobađa inženjera obveze da donosi odluku osim ukoliko izvođač nije:

- a. u roku od 28 dana nakon što se je takav slučaj prvi put pojavio obavijestio inženjera, uz kopiju naručitelju, i
- b. u roku 28 dana ili takvog razumnog drugog roka koji bi mogao utvrditi inženjer, nakon što je takva obavijest dostavljena inženjeru s prikazom pojedinosti za ono produženje roka za koje on smatra da ima pravo, kako bi se takav zahtjev mogao u to vrijeme ispitati.

Ne postoji analogna zakonska odredba za eventualni izvođačev zahtjev za nadoknadom troška, osim općih odredbi ZOO o zastari, te stajališta sudske prakse koje zauzima stav da je izdavanjem okončane situacije izvođač odustao od daljnjih zahtjeva koji su mu bili ili mogli biti poznati do izdavanja okončane situacije. Ovdje treba dodati okolnost da hrvatsko pravo ne poznaje niti prekluzivan rok za izdavanje okončane situacije.

Iako je kod nas najzastupljenija primjena FIDIC općih uvjeta iz 1987. Taj će se obrazac koristiti sve rjeđe nakon izdanja FIDIC uvjeta iz 1999. godine. Izdanje FIDIC 1999 ima odredbu koja propisuje vremensko ograničenje u članku 20.1 Općih uvjeta i jednoznačno oslobađa naručitelja svih obveza i odgovornosti u vezi zahtjeva izvođača.

6. Anketa o pet spornih pitanja

Kako je prethodno spomenuto u tekstu tijekom izrade prijedloga novih Posebnih uzanci o građenju, a što je vidljivo na mrežnim stranicama Hrvatske gospodarske komore (Hgk.hr, Internet stranica), provedena je ciljana anketa radi definiranja stručnog stava o izabranih pet dvojbjenih situacija koje se javljaju u građevinskim sporovima.

U tu svrhu održana su brojna predstavljanja i savjetovanja diljem Republike Hrvatske vezano uz izradu novog teksta Posebnih uzanci o građenju, a na kojim predavanjima su polaznicima bili dani na ispunjavanje anketni listići sa nekim od bitnih pitanja koja se pojavljuju kao sporna u građevinskim predmetnima.

Rezultati ovog ispitivanja su bili takvi da je od 172 ispitanika, koji su pretežito građevinske struke ili rade u građevinskom sektoru, takvi da na čak 4 posljednja pitanja su odgovori bili podjednaki. Odnosno jednak je bio omjer odgovora pod a, b i c, te je jedino za prvo pitanje skoro polovica odgovorila jednako i to da bi odgovor bio a.

Tako primjerice na prvo pitanje što su radovi koje je zbog tehnoloških razloga nužno izvesti, a nisu predviđeni troškovnikom, skoro polovica ispitanika odgovorila da su to nepredviđeni radovi, dok je ostatak ispitanika se podjednako opredijelio za dva preostala odgovora da su to naknadni radovi ili da to nije niti jedno od navedenog.

Nadalje nejasno je i struci koje su to posljedice propuštanja očitovanja nadzornog inženjera ili naručitelja na zahtjev izvođača za produženje roka ako nije ugovorom definirano. Ovo stoga jer su se ispitanici podijelili podjednako u sličnim omjerima na sva tri odgovora, tako da jedna trećina smatra da se tada zahtjev smatra prihvaćenim, druga trećina smatra da se zahtjev smatra suprotno – ne prihvaćenim, dok jedna trećina smatra da će tada zahtjev ostati sporan.

Povodom pitanja tko je dužan osigurati izvedbeni projekt ako nije ugovoreno odgovori su također podjednako podijeljeni među ispitanicima, pa tako jedan dio smatra da je odgovoran naručitelj i projektant, dok ostatak smatra da je odgovoran izvođač, a jedan dio smatra da će i ova situacija ostati sporna.

U situaciji kada naručitelj nije u roku za ovjeru niti osporio niti ovjerio situaciju, a nije ugovorom definirano što tada, jedna trećina ispitanika smatra da će se tada ta situacija smatrati kao da je ovjerena i priznata, dok s druge strane druga trećina ispitanika smatra suprotno, odnosno da će se tada ta situacija smatrati neovjerenom i nepriznatom, dok ostatak ispitanika smatra da nije niti jedno od navedenog te da će ovo pitanje ostati sporno.

U praksi se također kao važno pitanje javlja i opseg ovlasti nadzora, odnosno koje radove je u ime naručitelja nadzor ovlašten naručiti odnosno za koje radove je ovlašten prihvatiti ponudu izvođača. Tako u ovom slučaju jedna trećina ispitanika smatra da je nadzor ovlašten naručiti izvođenje VTR-ova (i nepredviđeni i naknadni radovi), dok druga trećina smatra da je ovlašten naručiti samo nepredviđene, ali ne i naknadne radove. Ostatak ispitanika smatra da nje ovlašten niti jedno od navedenog, te da će takav prihvat ponude ostati sporan.

Stoga, obzirom na ovakve rezultate i podijeljenog mišljenja same struke trebalo bi svaki ugovorni odnos individualno uređivati ovisno o okolnostima konkretnog slučaja, te se ne mogu unaprijed definirati univerzalni uvjeti i pravila za sve.

7. Zaključak

U pogledu primjene određenih instituta FIDIC-a, i to prvenstveno u dijelu standardiziranih isprava nameće se potreba da se u slučaju primjene hrvatskog prava, npr. kroz posebne uvjete FIDIC-a odredi analogija sa srodnim ispravama hrvatskih propisa i to osobito onima koje su nužne zakonske isprave u građevinskom pothvatu.

U dijelu tumačenja uvjeta FIDIC-a kao široko primijenjenih pravila, a ne kao proizvoljno jednokratno određenih ugovornih uvjeta, može se zaključiti da je potrebna posebna pozornost prije mogućeg nekritičkog formalnog tumačenja. Nerijetko se zaboravlja kako načelo „pacta sunt servanda“ (ugovoreno obvezuje) nije jedino a time niti apsolutno načelo. Naša sudska praksa koja je harmonizirana sa sada EU praksom npr. poznaje i načelo razmjernosti. To u bitnome znači da čak i neke odredbe zakona, a time i ugovora, mogu biti tumačene drugačije od onoga što je formalno napisano.

U tom procesu nužno je i razumijevati, kako citirani uvjeti FIDIC-a ponekad ne mogu derogirati zakonske odredbe koje se tiču gubitka prava ugovornih strana zbog propusta radnje u određenom roku. To stoga jer se uglavnom radi o odnosima koji su u pravilu uređeni prisilnim propisima, te se ne mogu mijenjati ugovornim odredbama.

S druge strane ugovorne odredbe kojima na primjer naručitelj (poslodavac) gubi određena prava prema Izvođaču zbog propusta radnje u roku u uvjetima FIDIC-a u pravilu nema, a čime se može dovesti u pitanje načelo Zakona o obveznim odnosima o jednakosti ugovornih strana.

U tom smjeru je najbolji pokazatelj tumačenje gubitka prava, kako je naprijed navedeno po pitanju povrede uvjeta FIDIC-a u dijelu propusta rokova. Prema stajalištu aktualne hrvatske pravne prakse svaki ugovorni rok sam za sebe nužno ne uzrokuje posljedicu gubitka prava, već jedino ukoliko se isti može smatrati bitnim elementom ugovora.

Svakako bi u primjeni ugovaranja uvjeta FIDIC-a bitno pomoglo dopunsko ugovaranje odredbi koje bi povezale i harmonizirale odnos uvjeta FIDIC-a sa hrvatskim prisilnim i dispozitivnim propisima, na način da se određeni opći uvjeti FIDIC-a ne ugovaraju nekritično kao obvezujući, u dijelu gdje prisilni propisi zakona to ne omogućavaju. Jednako tako, dopunskim odredbama bilo bi potrebno urediti i značenje pojedinih isprava koje uređuju uvjeti FIDIC u odnosu na isprave koje poznaje naše pravo.

Dugotrajan i opsežan rad na novim Posebnim uzancama o građenju, stručni skupovi te anketiranje struke pokazali su da postoje otvorena pitanja koja ne bi bilo pravilno unaprijed definirati niti zakonom, niti uzancama o građenju niti uvjetima FIDIC-a. To zato jer bi time bila nerijetko pogrešno definirana slobodna volja naručitelja i izvođača u konkretnim situacijama.

U tom smislu, pravilan pristup i shvaćanje kako uzanci o građenju, tako i općih uvjeta FIDIC-a jest da se oni uvijek razmotre za konkretan ugovorni odnos u cilju kako bi se ugovorom izmijenile i dopunile njihove norme ovisno o stvarnoj volji i cilju ugovaratelja.

Konačno, nakon proteka relevantnog perioda i dostatnog broja sudskih odluka na temu usklađenja proturječnosti hrvatskih propisa i općih uvjeta FIDIC-a bilo bi korisno koordinirati nadležne institucije u cilju izrade preporučenih standardiziranih ugovora o građenju. To kao određeni oblik „hrvatskog FIDIC-a“, a kako su to određene zemlje već učinile. Takvi preporučeni ugovori bili bi svakako od značajne koristi za javne naručitelje gdje se očekuje usklađenost u ugovaranju poslova gradnje.

Reference

Vukmir, B. (2009), Ugovori o građenju i uslugama savjetodavnih inženjera, RriF-plus d.o.o., Zagreb.

FIDIC – Uvjeti ugovora o građenju za građevinske i inženjerske radove po projektima naručitelja, izdanje 1987, tzv. Crvena knjiga

FIDIC – Uvjeti ugovora o građenju za građevinske i inženjerske radove po projektima naručitelja, izdanje 1999, tzv. Crvena knjiga

FIDIC – Uvjeti ugovora za postrojenja i projektiranje i građenje za elektrotehničke i strojarske građevinske i inženjerske radove po projektima izvođača, izdanje 1999, tzv. Žuta knjiga

Safu.hr, (2012). Službena internet stranica SAFU dostupno na www.safu.hr/datastore/filestore/332/Provedba_ugovora_o_gradenju.pdf (internetska stranica posjećena 08.08.2017.)

Hgk.hr, (2017). Službena internet stranica HGK dostupno na <https://www.hgk.hr/hrvatska-gospodarska-komora/savjetovanje-registracija> (internetska stranica posjećena 08.08.2017.)

Zakon o obveznim odnosima (NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15)

Posebne uzance o građenju (Sl. list SFRJ broj 18/77)